

ماده تاریخ

سید حسن فاطمی

اگر چه مخّل عبارت نیست، اما در عددی که به دست می‌آید، تأثیر می‌گذارد.

اینک هنرنمایی برخی ماده تاریخ‌نویسان برجسته را از نظر می‌گذرانیم.

۱. باقر قادری در قصیده‌ای به مدح رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم پرداخته است. جمع عدد حروف نقطه‌دار در هر مصراع، سال رحلت حضرت (۱۱ ق) است و جمع حروف غیر منقوط، سال جلوس یکی از پادشاهان گورکانی هند، اورنگ زیب (۱۰۶۸ ق) می‌شود و مجموع اعداد منقوط و غیر منقوط، سال سرودن قصیده (۱۰۷۹ ق) است. آغاز:

مه مراد ازل، مهر مه‌د ابر بهار
سپهر حلم ابد، بدرِ مجد و مهر کبار
محمّد عربی، مهر ملک عدل و کرم
جلال و مجد رسل، ماه دهر جوهر بار^۱

۲. مولانا فصیح‌الدین، ترکیب‌بندی در پنج بند گفته که مصرعهای اول، تاریخ تولّد معاصرش امیر علیشیر نوایی است و مصرعهای دوم، تاریخ فوت اوست. آغاز:

ای فلک! بی‌داد و بی‌رحمی بدین سان کرده
۸۴۴
وی اجل! ملک جهان را باز ویران کرده
۹۰۶
کرده بر جانها کمین بنهاده دام عنا
۸۴۴

هر زمان از کینه‌جویی قصد با جان کرده^۲
۹۰۶

یکی از راههای رایج در ثبت تاریخ وقایع مهم، از قبیل جنگها، ولادتها، درگذشتها، اتمام بناهای مهم و... استفاده از «ماده تاریخ» بوده است و در زمان ما نیز با رونق کمتر، ادامه دارد. در گذشته، این شیوه، راه مناسبی بوده است تا سال وقایع مهم، تحریف نگردد؛ چراکه کمتر می‌توان حرفی از ماده تاریخ را کم یا زیاد کرد یا تغییر داد. با فرض تغییر، عدد به دست آمده، معمولاً به گونه‌ای می‌شود که تغییر در عبارت، معلوم می‌گردد. از سوی دیگر، بیان سال وقوع حادثه با ماده تاریخ، راهی برای مهم نشان دادن رخداد است.

در میان ماده تاریخهایی که تا کنون نوشته شده، برخی از آنها بیشتر جلب توجه می‌کند و پدیدآورنده، متحمّل زحمت فراوانی شده، به گونه‌ای که می‌توان اثر او را در شمار شاهکارهای ادبی به حساب آورد. در این مقاله به ماده تاریخهایی از این دست می‌پردازیم. قبل از آن، مناسب است عدد ویژه هر حرف را یادآوری کنیم:

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸
ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح
۹	۱۰	۲۰	۳۰	۴۰	۵۰	۶۰	۷۰
ط	ی	ک	ل	م	ن	س	ع
۸۰	۹۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰
ف	ص	ق	ر	ش	ت	ث	خ
۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰
ذ	ض	ظ	غ				
۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۰۰				

درخور توجه است گاهی در قصیده‌ای که مثلاً هر مصراع آن ماده تاریخ است، عدد مورد نظر از برخی مصرعها به دست نمی‌آید. این موارد، معمولاً در اثر لغزش در استنساخ و چاپ پدید آمده‌اند، چنان‌که گاهی متصل یا منفصل نوشتن دو کلمه

۱. استخراج تاریخ در نظم، محمدابراهیم خلیل احمد جامی، کابل، ۱۳۳۷ ش، ص ۶۱.
۲. مواد التواریخ، حسین نخجوانی، تهران: کتابفروشی ادبیه، ۱۳۴۳ ش، ص ۲۵ - ۲۹.

۲۳ می‌شود. از جمع حروف بی‌نقطهٔ مصراع دوم با بقیهٔ مصراعها نیز عدد ۲۳ به دست می‌آید. بدین طریق، تا پایان، جمعاً ۲۷۶ می‌شود. همچنین جمع حروف نقطه‌دار ۲۷۶ می‌شود و جمع حروف بی‌نقطه با نقطه‌دار هر رباعی چهار صورت دارد که هر یک ۲۷۶ می‌شود و روی هم ۱۱۰۴ می‌شوند. خود مصراعها هم هر کدام تاریخ است که ۲۴ عدد است و در مجموع، تاریخ ۱۱۲۸ به دست می‌آید. آغاز:

می‌شد چو ز صنع رازق پاک جلیل

۹۸۴

مُلک و مَلک و فلک بدارا تحویل

۹۸۴

هر ملک تجمل که اهم بود بمُلک

۹۸۴

ذهر آن همه افکند بشاه اسماعیل^۴

۹۸۴

۷. سید ناصر علی نصیر در تهنیت و تاریخ جلوس امجد علی شاه، قصیده‌ای سروده که از هر مصراع، عدد ۱۲۸۵ برمی‌آید. آغاز:

ای جبینت آفتاب مطلع اقبال و جاه

۱۲۸۵

با رکاب تو دوان صبح و مسا این مهر و ماه

۱۲۸۵

بحر با لطف و نوال تو بسان قطره

۱۲۸۵

کوه با شان معلای تو کم از برگ کاه^۵

۱۲۸۵

۸. سید جمال علی در سال ۱۲۱۰ ق، درگذشت و فرزندش سید رحم رسول، متخلص به «بالا»، قصیده‌ای سرود که از

۳. بنای عمارت «هشت بهشت» به سال ۱۰۸۰ ق، باز می‌گردد. محمدطاهر نصرآبادی (ق ۱۱ ق) به این مناسبت، اشعاری را سروده که از پنج بیت پایانی، مادهٔ تاریخ این بنا به دست می‌آید:

چون شاه سلیمان شه اقبال بلند

۱۰۸۰

شد بانی این مسکن بهجت پیوند

۱۰۸۰

از جشن و نشاط و کامگاری دایم

۱۰۸۰

در وی جای پادشه، دولت‌مند^۱

۱۰۸۰

۴. بدیع‌الزمان، مثنوی‌ای در تاریخ تعمیر عمارت «چهل ستون» سروده که همهٔ مصراعهای آن، تاریخ تعمیر را نشان می‌دهند. آغاز:

ز امر بانی رسم عدالت

۱۱۱۶

بهار جنت‌آباد ولایت

۱۱۱۶

فروزان گوهر دریای شاهی

۱۱۱۶

مه روشن ز اسرار الهی^۲

۱۱۱۶

۵. در تاریخ جلوس امیر عمرخان، والی فرغانه، جنیدالله هروی، متخلص به «حاذق»، رباعی‌ای سروده که آن تاریخ بارها به دست می‌آید. جمع اعداد هر مصراع ۱۲۲۶ می‌شود و حروف منقوطة هر بیت و حروف بی‌نقطهٔ هر بیت جداگانه نیز ۱۲۲۶ می‌شود.

شاهی گو شد چو مصدر علم و کمال

شعرش همه را داده هدایا چو لئال

گاهی شده ار چو مه هلال گزمش

جودش همه را چه شد ز مالامال^۳

۶. محتشم کاشانی در تاریخ جلوس شاه اسماعیل دوم، شش رباعی‌گفته که مجموع حروف هر مصراع، عدد ۹۸۴ است و نیز از کل شش رباعی، تاریخ ۱۱۲۸ به صورت زیر استخراج می‌شود: جمع اعداد حروف بی‌نقطهٔ مصراع اول با سایر مصراعها

۱. تذکره نصرآبادی، محمدطاهر نصرآبادی، به کوشش: احمد مدقق یزدی، دانشگاه یزد، اول، ۱۳۷۹ ش، ص ۷۴۳-۷۴۶؛ ریحانة الأدب، محمدعلی مدرّس یزدی، تهران: خیام، چهارم، ج ۶، ص ۱۸۲-۱۸۳.
 ۲. تذکره نصرآبادی، محمدطاهر نصرآبادی، تحقیق: محسن ناجی نصرآبادی، تهران: اساطیر، اول، ۱۳۷۸ ش، ص ۳۷ (مقدمه).
 ۳. مواد التواریخ، ص ۹۴.
 ۴. همان، ص ۳۸-۴۰؛ استخراج تاریخ در نظم، ص ۷۷؛ تذکره نصرآبادی، تحقیق: محسن ناجی نصرآبادی، ص ۶۸۷.
 ۵. استخراج تاریخ در نظم، ص ۷۴.

مجموع حروف منقوط و غیر منقوط هر مصراع، عدد مذکور به دست می‌آید و جمع منقوط هر بیت و نیز غیر منقوط هر بیت، جداگانه ۱۲۱۰ می‌شود. همچنین جمع غیر منقوط هر مصراع با منقوطها یا غیر منقوطهای هر مصراع دیگر، این عدد به دست می‌آید و نیز منقوط هر مصراع با منقوط یا غیر منقوط هر مصراع دیگر، از ۱۲۱۰ حکایت می‌کند. آغاز:

مرجع اقبال و همت، عمده کون و مکان
اسوه ملک سعادت، قبله هر انس و جان
قدوه اقطاب دهر و مجمع ارشاد حق
داور امجاد ملت، نامدار از قبالان^۱

۹. شاعری دوازده بیت در مدح ائمه اطهار علیهم‌السلام سروده که هر بیت به یک امام اختصاص دارد. از جمع اعداد حروف منقوط در مصراع اول هر بیت، سال شهادت آن امام به دست می‌آید و از جمع حروف منقوط مصراع دوم، سال تولد وی استخراج می‌شود. گفتنی است از آنجا که سال تولد امام علی (ع) پیش از هجرت است، تنها به سال شهادت حضرت اکتفا شده و دو بیت پایانی به سال ولادت حضرت مهدی (ع) اختصاص دارد. آغاز:

علی، زیب ملل، زبده همه ابرار
۴۰

مهی ز اوج هدی، حیدر امم سالار
۴۰

دوم، امام حسن، مهر ساطع لولاک
۵۰

سراج اهل کرم، صدر آله الأطهار^۲
۳

۱۰. طلاکاری گنبد حضرت معصومه (س) در سال ۱۲۱۸ ق پایان یافت و میرزا محمد صادق ناطق اصفهانی قصیده‌ای در مدح آن حضرت، توصیف گنبد و... سرود که از هر مصراع آن، تاریخ ساخت گنبد به دست می‌آید. این قصیده در اطراف صحن عتیق آستانه حضرت با کاشی نوشته شده است. آغاز:

این قبه، گلبنی است بزبور برآمده
۱۲۱۸

یا پاک گوهریست پُر از زیور آمده
۱۲۱۸

این دوحه ایست کامده از جنت العلا
۱۲۱۸

یا کوکبی است سعد منور برآمده^۳

۱۲۱۸

۱۱. شیخ امیرابراهیم بن شیخ میر، از بزرگان سادات و مشایخ، در سال ۱۰۸۶ ق، عازم حج شد. پانزده بیت در این موضوع سروده شده که به انضمام اعدادی که از فقره‌های عبارات نثر آغازین به دست می‌آید، ۱۷۷۰ بار آن تاریخ به دست می‌آید. آغاز:

«بسم الله الرحمن الرحيم الوهاب الباقي الحكيم»
«الحمد لله الواسع الرافع المشهود» «و درود نامعدود بر جهان پناه برگزیده معبود»...

رسیده ماه لبوا، آفتاب علم و امان
هلال کام و امل، یوسف سپهز توان
جهان عدل و یقین، بدر چهره حاجی شد
طراز کامروا آفتاب جود و مهان^۴

۱۲. اشعاری بی‌نقطه که از هر مصراع آن، عدد ۱۰۶۹، تاریخ جلوس اورنگ زیب عالمگیر، به دست می‌آید. آغاز:

مه ملوک امم، مهر ساطع اسرار
۱۰۶۹

امام عهد و عمر، عدل و اسوه احرار
۱۰۶۹

سواد مردمک ملک و سرور اسلام
۱۰۶۹

مه ممالک... حارس احصار^۵
۱۰۶۹

۱۳. شعری که حروف منقوط و غیر منقوط هر بیت، جداگانه ۱۰۶۸ می‌شود که سال جلوس اورنگ زیب عالمگیر است. آغاز:

جهان به حکم تو باد ای امیر کون و مکان
عماد حلم و عطا، دستگیر اهل جهان
بزرگ پادشهان، ماه عهد اکرم ملک
شهاب جود و عطا، پادشاه ناموران^۶

۱. همان، ص ۷۳-۷۵.

۲. همان، ص ۶۲.

۳. تاریخ قم، محمدحسین ناصر الشریعه، دارالفکر، ص ۸۱-۸۴؛ ریحانة الادب، ج ۶، ص ۱۱۱-۱۱۹.

۴. استخراج تاریخ در نظم، ص ۶۵-۶۷. جهت آگاهی از چگونگی ۱۷۷۰ بار استخراج این تاریخ، به مأخذ مراجعه شود.

۵. همان، ص ۶۴.

۶. همان، ص ۶۴.

فخر مهین، وحید زمان، زبده زَمَن^۴

۱۳۲۶

۱۸. در تاریخ فوت سردار محمدعلی خان، ولیمهد افغانستان، قطعه‌ای گفته شده که با کنار هم گذاردن حروف اول بیتها، «محمدعلی» به دست می‌آید و عددی که از حروف آخر مصراعها استخراج می‌شود، مدت عمر او (۲۳ سال) و از حروف اول مصراعهای دوم، سال فوت او (۱۲۸۲ ق) به دست می‌آید. آغاز:

مهتاب تابدار جهان رفت در سها
شور و شعف فتاد در ایوان کبریا
حق است گر فلک فتد از جنبش و شتاب
تا چشم کس نه بنگرد این سخت ماجرا^۵

۱۹. میرزا محمدصادق ناطق اصفهانی در مدح نواب نظام الملک، پنج بیت سروده که بارها عدد ۱۱۳۴ به این صورت از آن استخراج می‌شود: معجمهای هر مصراع با مهملات همان مصراع و مصراعهای دیگر، چندین بار این عدد را نشان می‌دهند. همچنین جمع معجمات با معجمات و نیز مهملات با مهملات، بارها نشان‌دهنده این تاریخ‌اند. آغاز:

کو جواهر کو که از تائید فرمان ازل
نیر اوج وزارت داده لطف لم‌یازل
جلوه‌گاه ناز فطرت یا کلید راز دل
فرد آگاهی ازو راز جهان یک دست حل^۶

۲۰. در تاریخ فوت عباس میرزا نایب‌السلطنه، قصیده‌ای گفته شده که هر مصراع، آن تاریخ را نشان می‌دهد. آغاز:

بسیر انجم و دور سپهر سقله گهر

۱۳۴۹

چه فتنه که برآمد ز پرده باز بدر.

۱۳۴۹

چگونه حادثه جانگداز هجران شد

۱۳۴۹

۱۴. تاریخ وصال غوث الثقلین، ۵۶۱ ق، است که از ابیات زیر، ۱۳۲۶ بار این عدد استخراج می‌شود. آغاز:

«بسم الله الجلیل الرحیم» «الحمد لله المهیمن القوی
الموجود و سلام مکمل علی نبی معبود»...
اساس حلم و حیا، دین پناه قطب زمان
پناه اهل بقا، ابر جود و نیک بیان
وحید و قلب زمان، دل کلیم احمد قلب
عزیز و قطب مکان، لب عهد و نوح جهان^۱

۱۵. سال ۱۰۸۲ ق، به دستور شاه سلیمان بر سر دشمن توپ ریخته شد و محمدطاهر نصرآبادی، قصیده‌ای سروده که از هر مصراع آن، تاریخ فوق به دست می‌آید. آغاز:

چه توپ قلعه جنگ و عناد را دهلیز

۱۰۸۲

بود ستون و کند منزل عدو ویران

۱۰۸۲

بود برزم عدو ازدهای آتشزاد

۱۰۸۲

به قلبگاه شود ازدری گشاده دهان^۲

۱۰۸۲

۱۶. در تاریخ فتح کجرات توسط اکبر شاه هندی، خان خانان، رحیم تخلص از دانشمندان هند، به چهار زبان عربی، فارسی، ترکی و اردو، روز و ماه و سال این واقعه را گفته و در عین حال، بر اساس عدد ابجد، از هر کدام، سال فتح نیز استخراج می‌شود:

«یوم الأحد ثانی ربیع الأول»، «روز یکشنبه دویم ربیع الأول»، «یکشنبه گونی ربیع الأول آیونک ایکسی»، «اتوار ربیع الأول کی دوجی».^{۱۰۱۱۳}

۱۷. میرزا محمدصادق ناطق اصفهانی در تاریخ وفات میرزا حسن پسر بزرگ میرزابزرگ قائم مقام، چنین گفته است:

رفت از جهان، وزیر جهان و امین ملک

۱۳۲۶

صدر اجل، سپهر هنر، میرزا حسن

۱۳۲۶

دستور ملک و صاحب عهد و نجیب دهر

۱۳۲۶

۱. همان، ص ۶۳ جهت آگاهی از چگونگی استخراج تاریخها به مأخذ مراجعه شود.

۲. تذکره نصرآبادی، تحقیق احمد مدقق، ص ۷۴۷؛ رحانة الأدب، ج ۶، ص ۱۸۰-۱۸۱.

۳. مواد التواریخ، ص ۱۴۰.

۴. همان، ص ۳۱۴.

۵. همان، ص ۳۱۵.

۶. استخراج تاریخ در نظم، ص ۷۱.

از آن، زمین و زمان شد بحالت دیگر^۱

۱۲۴۹

۲۱. باقرخان گیلانی در وصف پیامبر اکرم، قصیده‌ای سروده که از هر مصراع، عدد ۱۰۶۸، سال جلوس اورنگ زیب عالمگیر به دست می‌آید. آغاز:

«بسم الله الرحمن الرحيم الوكيل القديم»، «الحمد

۱۰۶۸

الله الرب الكريم المشهود»، «و درود نامعدود بر

۱۰۶۸

هادی امم، برگزیده معبود»...

۱۰۶۸

بزرگ کلّ رُسل، رهنمای کون و مکان

۱۰۶۸

سپهر مجد محمد(ص)، شفیع عالمیان

۱۰۶۸

پناه اهل نبوت بر بهار علو

۱۰۶۸

گل مراد ملل، آبروی گلشن جان^۲

۱۰۶۸

۲۲. قصیده‌ای در مدح پیامبر اکرم (ص) که از جمع اعداد حروف هر مصراع، عدد ۱۰۶۸، سال جلوس اورنگ زیب عالمگیر، به دست می‌آید. قصیده، شامل سه غزل است که در غزل اول و سوم، جمع اعداد یک رقمی هر مصراع ۴۸ و جمع اعداد دو رقمی ۴۲۰ و جمع اعداد سه رقمی ۶۰۰ است که در مجموع ۱۰۶۸ می‌شود. در غزل دوم، جمع یک رقمی‌ها ۳۸، جمع دو رقمی‌ها ۴۳۰ و جمع سه رقمی‌ها ۶۰۰ است. شاعر در ابتدا با عباراتی مثنوی، درباره قصیده خود توضیحاتی داده که جمع اعداد هر فقره نیز ۱۰۶۸ می‌شود. آغاز غزل اول:

قوی وزین همه مکه عزّ و عرش مکان

علو جاه و عمل، زیب دین، سپهر توان

سحاب لطف ابد، مهر عدل و شوق کن ماه

شهاب عدل و یقین، بدر حلم معجز و کان^۳

۲۳. محمّدتقی بن محمّدهادی مازندرانی (ق ۱۲ ق) ساکن

هند، عقدنامه‌ای به فارسی در عروسی عطاءالله خان هندی از امرای هند نوشت که از هر فقره آن، تاریخ عروسی

(۱۱۳۰ ق) به دست می‌آید. آغاز:

«الحمد لله الذي أحلّ سبل النكاح» «و نهی عن منكر

۱۱۳۰

الفحشاء و ازدواج السفاح» «و صلی الله علی النبی

محمّد و آله و ائمة الطیبین» «سیما صهره أسد الله

علی أميرالمؤمنین» «مطلب از تنمیق این کلام صدق

انجام» «و مقصود از بیان مسرت بنیان»^۴.

۲۴. عزّتی در تاریخ ولادت شاهزاده محمّدابراهیم میرزا،

برادر بایسنقر بن شاهرخ، قصیده‌ای گفته که هر مصراع، عدد

۸۴۳ را نشان می‌دهد. آغاز:

سحر نسیم صبا بوی گل بما آورد

۸۴۳

نوا چو سرو قدان سوی بینوا آورد

۸۴۳

هزار جان گرامی فدا کنم چو صباح

۸۴۳

ز شا بجملة آفاق، مژده‌ها آورد^۵

۸۴۳

۲۵. محمّدطاهر نصرآبادی، قصیده‌ای در تاریخ عمارت

«هشت بهشت» گفته است. آغاز:

چون بدوران شد اعلاشان

۱۰۸۰

که زدل گشته سلیمان زمان

۱۰۸۰

جان پناهی که مدیحتش عامست

۱۰۸۰

مرشد و داد ده ایامست^۶

۱۰۸۰

۲۶. در سال ۱۰۷۷ کتابت مثنوی به پایان رسید. میرزا

امین نصرآبادی (ق ۱۱ ق) قصیده‌ای در اتمام آن گفته است

و از مصراع «عزم دارم درس در نظمی از اوراق داج» چهار بار

۱. مواد التواریخ، ص ۳۰۵-۳۰۹.

۲. استخراج تاریخ در نظم، ص ۵۸.

۳. همان، ص ۵۸.

۴. مواد التواریخ، ص ۱۱۳.

۵. همان، ص ۳.

۶. همان، ص ۶۶۵-۶۶۷؛ تذکرة نصرآبادی، تحقیق: محسن ناجی، ص ۷۰۶.

تاریخ فوق استخراج می‌شود:

اول، از جمع حروف متصل (عز، نظمی)، دوم، از جمع حروف منفصل (م، دارم، درس، در، از، اوراق، داج)، سوم، از جمع حروف نقطه‌دار (ز، ن، ظ، ی، ز، ق، ج) و چهارم، از جمع حروف بی‌نقطه (ع، م، د، ا، ر، م، د، س، د، ر، م، ا، ا، ر، و، ر، ا، د، ا). چنان‌که خود او گوید:

نقطه‌دارش اولین تاریخ و ثانی بی‌نقطه متصل حرفش سوم، تاریخ‌روشن چو سراج منفصله‌ایش چو تاریخی دگر گوهر نگار می‌شود شاید که بر سرداریش مانند تاج^۱

۲۷. خواجه حسین هروی، شاعر دربار جلال‌الدین اکبر شاه هندی، قصیده‌ای در ۲۹ بیت گفته که مصراعهای اول، تاریخ جلوس اکبر شاه است و مصراعهای دوم، تاریخ تولد فرزندش شاهزاده نورالدین محمد جهانگیر است. آغاز:

لله الحمد از پی‌جاه و جلال شهریار
۹۶۳

گوهر مجد از محیط عدل آمد در کنار
۹۷۷

گلبنی این‌گونه نمودند بر دور چمن
۹۶۳

لاله‌ای این‌گونه، نگشود از میان لاله‌زار^۲
۹۷۷

۲۸. شاهجهان هند در سال ۱۰۰۰ ق تولد یافت. سعیدای گیلانی ملقب به «بی‌بدیل‌خان»، دوازده بیت سروده که به عدد ابجد، هر مصراع، سال هزار را حکایت می‌کند. آغاز:

خدا وجود بقا داده عالم و امکان
۱۰۰۰

برای شاهجهان، پادشاه کل جهان
۱۰۰۰

ز لطف یزدان وز عدل و جود و هفت اقلیم
۱۰۰۰

بود بافسر و باگاه ازین سلیمان شان^۳
۱۰۰۰

۲۹. محتشم کاشانی در تاریخ جلوس شاه اسماعیل دوم، قصیده‌ای گفته که هر مصراع، عدد ۹۸۴ را نشان می‌دهد. آغاز:

به که درین گفته معجز بنان
۹۸۴

درج بود نام خدای جهان
۹۸۴

شکر که قیوم کریم احد
۹۸۴

جان ده پوزش طلب جان‌ستان^۴
۹۸۴

۳۰. پس از شاه اسماعیل دوم، سلطان محمد صفوی در سال ۹۸۵ جلوس یافت. محتشم کاشانی قصیده‌ای گفته که هر مصراع آن، تاریخ ۹۸۵ است. آغاز:

یا رب از عز الهی قرن‌ها دارد نگاه
۹۸۵

جای شاهان جهان، سلطان محمد پادشاه
۹۸۵

صاحب عادل دل دین‌پرور دارا سپه
۹۸۵

مالک دریا کف فرمانده عالم پناه^۵
۹۸۵

۳۱. میرک، اهل سمرقند، قصیده‌ای سروده که هر مصراع از ده مصراع پایانی، تاریخ جلوس ولی محمدخان بهادر است. آغاز:

دور و جاه ولی محمدخان
۱۰۱۵

باد تابنده مقدم ایشان
۱۰۱۵

همه آسوده زیر فرمانش
۱۰۱۵

باد والی بدهر، خان زمان^۶
۱۰۱۵

۱. ریحانة الأدب، ج ۶، ص ۱۷۸.

۲. مواد التواریخ، ص ۷؛ استخراج تاریخ در نظم، ص ۷۲.

۳. مواد التواریخ، ص ۱۰؛ استخراج تاریخ در نظم، ص ۷۵.

۴. مواد التواریخ، ص ۳۷-۳۸؛ استخراج تاریخ در نظم، ص ۷۰.

۵. مواد التواریخ، ص ۴-۴۱.

۶. همان، ص ۸۶.

۳۲. سال ۱۳۰۱ ق، نظام الملک آصف جاه، میر محبوب علی‌خان، پادشاه دکن، جلوس کرد و عزیزالدین، متخلص به «عزیز معلم» قصیده‌ای گفته که از هر مصراع آن، تاریخ جلوس به دست می‌آید. آغاز:

نازم بکلیک قادر نقش آفرین دلا

۱۳۰۱

نقش مراد عهد نشانده بمذعا

۱۳۰۱

دیدى چه نقش ناز بکرسى نشانده‌اند

۱۳۰۱

یا گشته نازل آیه کرسی بصد دعا^۱

۱۳۰۱

۳۳. وحشی بافقی (م ۹۹۱ ق)، مثنوی‌ای به نام ناظر و منظور دارد و در معرفی آن، قصیده‌ای دارد که یکی از مصراعهای آن از حروف منقوط و بی نقطه و متصل و منفصل، جداگانه چهار بار تاریخ سرودن ناظر و منظور (۹۶۶ ق) به دست می‌آید:

دهی نظام در درج درس درج دول

وی چگونگی استخراج تاریخ را چنین به نظم گفته است:

گره‌گشای خیالم ز مصراعی که گذشت

چهار عقده تاریخ می‌کند منحل

یکی ز جمله حروفی که داخل نقطه است

دویم ار آنچه در او نیست نقطه را مدخل

سوم از آن کلماتی که واصلند بهم

چهارم آنکه درآید ز عکس آن بعمل^۲

۳۴. سال ۱۰۳۷ ق، جهان شاه وارد اکبرآباد شد و به تخت

نشست. سال ۱۰۴۳ ق، تاریخ بازگشت او به دهلی است

و سال ۱۰۴۴ ق، جلوس او در تخت طاووس است. سعیدای

گیلانی، قصیده‌ای گفته که سه مصراع نخست، مربوط به ورود

و خروج جهان شاه از اکبرآباد و بقیه مصراعها، حکایت‌کننده

جلوس او در تخت طاووس است. آغاز:

به اکبرآباد از جهد کامران بسریر

۱۰۳۷

جلوس کرد به تأیید عالم متان

۱۰۳۷

هزار بود و چهل سه بسال از هجرت

۱۰۴۳

که شد بدھلی با شاهى و سپاه گران^۳

۱۰۴۴

۳۵. جلوس شاه سلیمان صفوی به سال ۱۰۷۷ ق، است.

حکیم عبدالله وحدت، قصیده‌ای گفته که هر مصراعش تاریخ

مذکور را حکایت می‌کند. از آن قصیده، دو بیت زیر

به دست آمد:

مژده‌ها از گلشن ایمان چو گل سر زد صفی

۱۰۷۷

دم چه صبح از نور و رای آل حیدر زد صفی

۱۰۷۷

سنجها گردون زشادی زد بمهر و مه بهم

۱۰۷۷

از دوال کام تا طبل سکندر زد صفی^۴

۱۰۷۷

۳۶. سید سبحان قلی‌خان بهادر، از سلاطین ماوراءالنهر،

در سال ۱۰۹۲ ق، جلوس کرد و محمّدباقی در قصیده‌ای

با تمام مصراعهای آن، تاریخ جلوس را بیان کرده است.

آغاز:

مژده ای دل، آمده از جور لطف ذوالجلال

۱۰۹۲

از پی فرمانروائی مقبل دریا نوال

۱۰۹۲

وان سلیمان جاه، اسکندز اساس کی خشم

۱۰۹۲

افسر رای کیانی کسری والا منال^۵

۱۰۹۲

۳۷. میرزا طهماسب قلی‌افشار، از شاعران ایرانی در هند،

در تاریخ عروسی سلطان محمد دارا شکوه (۱۰۲۴ - ۱۰۶۹ ق)

چهل بیت سروده که هر مصراع از نوزده بیت آخر،

ماده تاریخ عروسی (۱۰۴۳ ق) است. همچنین با کنار هم

۱. همان، ص ۸۸-۹۳.

۲. ریحانة الأدب، ج ۶، ص ۳۰۹.

۳. مواد التواریخ، ص ۸۰-۸۱.

۴. همان، ص ۴۵؛ تذکرة نصرآبادی، تحقیق: محسن ناجی، ص ۷۰۰؛ ریحانة

الأدب، ج ۲، ص ۲۹۴.

۵. مواد التواریخ، ص ۷۵-۷۷.

قرار دادن حرف اول مصراعها، یک بیت دیگر استخراج می‌شود. آغاز:

بحمد الله که شد دیگر ز سعی نایب سلطان
۱۰۴۳

رواج التیام افزون حدود وصل آبادان
۱۰۴۳

صلای امن در دادند بهر طوی شهزاده
۱۰۴۳

قبول یک‌دلی یابی از این جشن عماد ارکان
۱۰۴۳

از حروف اول مصراعهای اول و دوم، بیت زیر به دست می‌آید:

بصد تزیین بلوح محمل شاه
۱۰۴۳

رقم دیدم قران مهر با ماه^۱
۱۰۴۳

۳۸. میرزا محمّدصادق ناطق اصفهانی در تاریخ وفات آقا محمّدعلی پسر آقا باقر وحید بهبهانی قصیده‌ای دارد که تمام مصراعهای آن، تاریخ وفات اوست. آغاز:

زین بکا آه که رفت افهم علم از عالم
۱۲۱۶

زین عزا آه که رفت اکبر دین از دنیا
۱۲۱۶

ای جهان! حیف که رفت احمد علم از عالم
۱۲۱۶

ای فلک! حیف که رفت اسعد دین از دنیا^۲
۱۲۱۶

۳۹. فاضل شریانی، از علمای آذربایجان، در سال ۱۳۲۲ ق، وفات یافت و میرزا علی‌اصغر محیط، قصیده‌ای گفته که هر مصراع آن ماده تاریخ است. آغاز:

سحرگاهان، بریدی با هزارانده رسید از در
۱۳۲۲

پُر از درد و نوان و ناتوانی و پیام‌آور
۱۳۲۲

نزار و زرد چون هاله، قرین با رنج هم‌ناله
۱۳۲۲

چو گریان ابروی ژاله، فشانندی جزع وی گوهر^۳
۱۳۲۲

۴۰. در تاریخ فوت مصطفی‌خان زند، از امرای آقامحمدخان، خرد مازندرانی این قطعه را به صورت ماده تاریخ گفته است:

از دادگر و شهره ایران، صد حیف
۱۲۰۷

وز سرور حکم‌آور دوران، صد حیف
۱۲۰۷

از رشک بزرگان زمان، صد افسوس
۱۲۰۷

وز زیب زمانه، مصطفی‌خان، صد حیف^۴
۱۲۰۷

۴۱. عابد اصفهانی، تألیف روضه المؤمنین را در سال ۱۲۲۴ به پایان رسانده و در آخر آن، هفت بیت در ماده تاریخ اتمام کتاب سروده است. آغاز:

از خراب دل کفیده زرنج
۱۲۲۴

آمدت فتح باب چارده گنج
۱۲۲۴

مؤمنین را حدیقه‌ایست که در
۱۲۲۴

بگشاد از پی تو دور از رنج^۵
۱۲۲۴

۴۲. میرزا محمّدصادق ناطق اصفهانی، در تاریخ بنای مسجدی در کرمانشاه به امر میرزا عبدالمحمدخان، این قصیده را گفته است. آغاز:

میرزا عبدالمحمد، معدن جود و شرف
۱۲۲۰

قدوة اهل مروّت، مجد ارباب یقین
۱۲۲۰

۱. همان، ص ۱۰۹-۱۱۲؛ استخراج تاریخ در نظم، ص ۶۹-۷۰.

۲. مواد التواریخ، ص ۲۲۴-۲۲۶.

۳. همان، ص ۲۵۰-۲۵۴.

۴. همان، ص ۳۰۱.

۵. همان، ص ۴۹۵-۴۹۶.

آن که باشد در اطاعت، زبده اهل زمان

۱۲۲۰

وانکه آمد از فتوت، انجب اهل زمین^۱

۱۲۲۰

۴۳. قصیده زیر از فتح‌الله خرم کردستانی است که مصراعهای نخست، ماده تاریخ آغاز بنای مسجد جامع کردستان است و مصراعهای دوم، تاریخ انجام آن است. آغاز:

ممت ایزد را ز عدل والی ایام شد

۱۲۲۷

این همایون سرزمین بس به ز فردوس برین

۱۲۲۸

آن که کرد از لطف و احسان، زنده نام سروران

۱۲۲۷

آن که باشد فرّ یزدانیش طالع از جبین^۲

۱۲۲۸

۴۴. ناطق اصفهانی، در تاریخ بنای مدرسه‌ای گفته

است. آغاز:

در عهد پادشاه جم اقبال جم نشان

۱۲۱۷

کز وی بلند آمده کاخ و سرای علم

۱۲۱۷

سلطان عهد، فتحعلی شاه آن کزو

۱۲۱۷

گردید استوار و منزه بنای علم^۳

۱۲۱۷

۴۵. در تاریخ بنای مسجد شاه تهران، ناطق اصفهانی چنین

سروده است. آغاز:

از سوی شاه دهر، بنا شد بنای علم

۱۲۲۳

از وی گرفت زیب، بنای و سرای علم

۱۲۲۳

زین ملوک فتحعلی شاه عادل، آن

۱۲۲۳

کز عدل وی به دهر روا شد رجای علم^۴

۱۲۲۳

۴۶. ناطق اصفهانی در تاریخ بنای پلی در کردستان توسط

امان‌الله‌خان گفته است. آغاز:

بحر الطاف و جهان جود، امان‌الله‌خان

۱۲۱۹

والی والا گهر آن کان احسان و سخا

۱۲۱۹

آن که باشد همچو جد در دهر از فرط جلال

۱۲۱۹

و آن که باشد چون پدر در عالم از عون و عطا^۵

۱۲۱۹

۴۷. ناطق اصفهانی در تاریخ اتمام عمارت میرزا احمد

وزیر گفته است. آغاز:

بحر عز و عدل، حاجی میرزا احمد که هست

۱۲۲۰

منبع الطاف و اعطاء، معدن زیب و سخا

۱۲۲۰

میرزا احمد، جهان فهم و اوصاف، آن که هست

۱۲۲۰

ماه برج ملک و دانش، گوهر درج عطا^۶

۱۲۲۰

۴۸. همچنین ناطق اصفهانی در تاریخ بنای حمامی

در سنندج به دستور امان‌الله‌خان، والی کردستان، گفته

است. آغاز:

صاحب اقبال و یمن و دین، امان‌الله‌خان

۱۲۲۰

والی والا گهر، آن کان الطاف و سخا

۱۲۲۰

آن که آمد همچو جد در دهر از فرّ و شکوه

۱۲۲۰

و آن که آمد چون پدر در گیتی از ملک و عطا^۷

۱۲۲۰

۱. همان، ص ۵۳۳-۵۳۴.

۲. همان، ص ۵۳۶-۵۴۱.

۳. همان، ص ۵۶۱-۵۶۶.

۴. همان، ص ۵۶۶-۵۷۰.

۵. همان، ص ۵۷۱-۵۷۲.

۶. همان، ص ۵۷۳.

۷. همان، ص ۵۷۴-۵۷۵.

۴۹. صباحی کاشانی در تاریخ بنای عمارت محمدحسین خان کاشی چنین سروده است. آغاز:
دارای جم، همال محمدحسین خان
۱۲۰۶
کو را مدام ادهم توفیق باد رام
۱۲۰۶
بر مقدمش نهاده مهان روی سال و ماه
۱۲۰۶
از حمله اش سپرده کیان جز بصبح و شام^۱
۱۲۰۶
۵۰. میرزا مقیم تبریزی در تاریخ بنای قصر شاه عباس دوم، قصیده‌ای گفته که مصراعهای اول، بیانگر تاریخ آغاز و مصراعهای دوم، تاریخ انجام آن است. آغاز:
بین قصر سلطان صاحبقران
۱۰۵۶
اساس رواق فلک توأمان
۱۰۵۷
بود جای شاه سکندر منش
۱۰۵۶
پناه سلاطین بشوکت مکان^۲
۱۰۵۷
۵۱. فتحعلی شاه قاجار در سلطانیه کاخی داشته که گاهی به آنجا می‌رفته است. میرزا عبدالوهاب نشاط، قصیده‌ای گفته که از مصراعهای آن، تاریخهای مختلفی به دست می‌آید که نشان دهنده سالهایی است که فتحعلی شاه به آن کاخ رفته است. آغاز:
بفال همایون فرخ بفال
۱۲۱۸
سر سروران، آن شه بی‌همال
۱۲۱۸
شهنشاه دریا دل و ابر کف
۱۲۱۸
بر طبع او چه گهر، چه خَزَف^۳
۱۲۱۹
۵۲. قطره اصفهانی در تاریخ بنای یکی از قصرهای فتحعلی شاه گفته است. آغاز:
- ویحک ای قصر فرح مایه که در لطف و کمال
۱۲۳۴
آمد انباز و قرین بهر تو نایاب و محال
۱۲۳۴
سده دلکش تو قبله ارباب نجاج
۱۲۳۴
ساحت سده تو کعبه اصحاب کمال^۴
۱۲۳۴
۵۳. معصوم کوزه کنانی تبریزی، متخلص به خاوری، معاصر آقا محمدخان قاجار، در تاریخ ساخت توپ توسط آقامحمدخان گفته است. آغاز:
توپ شه، کان قهر یزدان آمده
۱۲۱۱
ازدهای آتش افشان آمده
۱۲۱۱
صاحب ایران، محمدخان که کس
۱۲۱۱
نی چو او بر خاک ایران آمده^۵
۱۲۱۱
۵۴. خادم در وصف مرقعی زیبا که خطوط میرعماد و تصویرهای نقاشان هند در آن جمع بوده، قصیده‌ای گفته که به تاریخ اتمام آن اشاره می‌کند. آغاز:
این نکو طلعت مرقع نام
۱۱۴۷
که شد از جلوه، شهره در ایام
۱۱۴۷
نیست نازش ز دلبری بی‌جا
۱۱۴۷
نازینی است چون نشاط افزا.^۶
۱۱۴۷

۱. همان، ص ۵۷۵-۵۷۶.

۲. همان، ص ۶۶۰-۶۶۱.

۳. همان، ص ۶۸۸-۶۸۹.

۴. همان، ص ۶۹۷-۶۹۸.

۵. همان، ص ۷۳۶-۷۳۷.

۶. همان، ص ۷۳۸-۷۳۹.